

3 РАСЕЙ ЦІ З ПОЛЬШЧАЙ?

Першая сусветная вайна разбурыла дауні, усталяваны XIX ста-гoddзем геапалітычны ўклад у Цэнтральна-Усходній Еўропе і адкрыла для народаў гэтай часткі кантыненту надзею на атрыманне ўласнай дзяржаўнасці. Палітыкі — сыны паняволеных царызмам народаў — разумелі, што дабіцца незалежнасці адно толькі ўласнымі сіламі яны не здолеюць, таму рабілі стаўку на падтрымку вялікіх дзяржаваў, у за-лежнасці ад іх ваенай магутнасці ды здольнасці ўпłyваць на бу-дауніцтва пасляваеннага ладу ў Еўропе.

У палітычнай стратэгіі маладога беларускага нацыянальнага руху пераважала праарсейская арыентацыя. Прычынай тут былі як эканамічныя сувязі з Расеяй, так і агульнае веравызнанне — нагадаем, што на парозе XX ст. праваслаўныя складалі 70% насельніцтва Беларусі (у цяперашніх яе межах). Свой уплыў на такую арыентацыю зрабіла і досьць ліберальная палітыка царскіх уладаў пасля рэвалюцыі 1905 г., якая дазволіла дасягнуць рэальных паляпшэнняў на ніве культуры і пашырэння нацыянальнай свядомасці. Праўда, у гэтых ко-лах разумелі, што прагрэс тут усё ўяшчэ недастатковы, але меркавалі, што праз дзесятак-другі гадоў такая арганічная праца прывядзе да ма-савага распаўсюджання нацыянальнай свядомасці. Вялікія спадзя-ванині звязваліся з дэмакратызацыяй грамадскага жыцця, якая дала б магчымасць завяршыць працэс адраджэння. Гэткія меркаванні спа-раджалі ў палітычных дзеячоў надзею на атрыманне тэрытарыяльнай аўтаноміі Беларусі ў расейскай дзяржаве.

Параца расейскіх войскаў ва Усходній Пруссі ў жніўні 1914 г. яш-чэ не перадвызначыла канчатковых вынікаў расейска-нямецкай вай-ны, але паказала, што ў далейшым для Расеі яна можа скончыцца няўдала. Гэта падштурхнула расейскія ўлады да пэўнай змены нацыя-нальнай палітыкі на заходніх ускраінах імперыі. Таму напярэдадні ня-мецкага наступу на ўсходнім фронце ўлады былі ўжо гатовыя прадэ-манстраваць «новы курс» у беларускім пытанні. Пра гэта сведчылі, у прыватнасці, намёкі на ўвядзенне беларускай мовы ў школах¹ і дазвол на стварэнне, апрача Літоўскага і Польскага, Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны (БТДАВ). Гэтыя заходы павінны былі перака-наць беларусаў, што стаўленне да іх гэткае самае роўнае, як і да іншых нацыянальнасцяў заходніх губерняў.

9 сакавіка 1915 г. віленская губернская ўправа па справах згуртавання ўхваліла статут Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны, якое пасля таго, як 29 красавіка яго зацвердзіў губернатор, магло распачаць працу. Старшынёй (маршалкам) праўлення Таварыства стаў Вацлаў Іваноўскі, а яго намеснікамі — Антон Луцкевіч і Вацлаў Ластоўскі. Сябрамі праўлення былі Павел Аляксюк, Ігнат Біндзюк, Уладзіслаў Сталыгва, ксёндз Савіцкі, Ігнат Буйніцкі ды Н. Клім. Управа Таварыства змяшчалася ў Вільні, на Георгіеўскім праспекце, 11, яно мела права дзеяніцаць на тэрыторыі Менскай, Магілёўскай, Гарадзенскай, Віленскай і Віцебскай губерняў. У сакавіку 1915 г. праўленне БТДАВ выдала адозву «Да грамадзян Беларусі», у якой заўклікала насельніцтва да супольнай ахвярнай працы дзеля ажыццяўлення сваіх першапачатковых задач: грамадскай апекі (харчаванне, раскватараўванне, лекарская дапамога) і помачы вясковым жыхарам у адбудове панішчанага вайной².

Такім чынам, Вацлаў Іваноўскі ўзначаліў арганізацыю, дзеянасць якой у перспектыве ахоплівала ўсю Беларусь. Нягледзячы на дабрачынныя харектар (зрэшты, не так ужо і сцісла акрэслены), БТДАВ было адзінай афіцыйнай грамадскай беларускай арганізацыяй, якую падтрымлівалі ўлады, і з гэтага гледзішча стварала вялікія магчымасці для канцэнтрацыі нацыянальных сілай і каардынацыі пазастатутнай дзеянасці. Пра гэта сведчыць, між іншым, перадача грашовых сродкаў Таварыства на патрэбы віленскіх выдавецтваў³. Паводле інфармацыі Людвікі Войцік (тады — Сівіцкай), дзяячкі БТДАВ, улетку 1915 г. паўсталі яго аддзяленні ў Менску і Петраградзе⁴. Гэта магло значыць, што праўленне Таварыства імкнулася да стварэння неабходных для актыву апорных пунктаў у гарадах, якія мелі ключавое значэнне для палітычнай дзеянасці.

Развіццё ваенных падзеяў выклікала істотныя змены ў працы Таварыства. Улетку 1915 г. нямецкія войскі распачалі ўдалы наступ на ўсходзе і ў сярэдзіне верасня ўвайшлі ў Вільню. Пад канец месяца яны дасягнулі лініі Дзвінск — Браслаў — Баранавічы — Пінск, пасля чаго ваенныя дзеянні перапыніліся аж да лютага 1918 г. Лінія фронту расекла Беларусь: каля 25% яе аблізу займалі немцы, астатнюю ж частку — расейскія войскі. Перад тым як гэта сталася, расейскія ўлады арганізавалі шырокую эвакуацыйную кампанію, яна ахапіла шматлікія ўстановы і ведамствы, прадпрыемствы, большую частку праваслаўнага святарства і вялікія масы насельніцтва. У выніку на ўсход было эвакуявана пад прымусам альбо добраахвотна больш за 1,1 млн. жыхароў Беларусі, сярод іх больш за 80% складалі выхадцы з Гарадзенскай і Віленскай губерняў⁵.

У гэтай сітуацыі праўленне Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны признала, што варта было б раскінуць сваю дзеянасць і

па абодва бакі нямецка-расейскага фронту, і, відаць, разлічвала атрымальць ад нямецкіх уладаў дазвол на працу ў акупаванай зоне. Таму і засталіся ў Вільні два намеснікі старшыні — А. Луцкевіч і В. Ластоўскі, а Вацлаў Іваноўскі выехаў у Расею. Асабіста для яго гэта было нялёгкае раашэнне — у Вільні ён пакідаў сям'ю: жонку Сабіну з трымя дзецьмі — Сцяпанам, Вацлавам і малюткай Ганнай, якой тады было толькі пару месяцаў. Неўзабаве яны пераехалі ў сямейны маёнтак Лябёдку.

З фармальнага гледзішча, пераезд Іваноўскага ў Расею быў абумоўлены яго роллю як кіраўніка БТДАВ. Яму падпраадкоўваліся менскае і петраградскае аддзяленні Таварыства, апрача таго, улічвалася і магчымасць стварэння новых аддзелаў БТДАВ на неакупаваных абшарах Беларусі ды ў месцах скаплення вывезенага ўглыб Расеі насельніцтва. Можна, аднак, меркаваць, што тут дзейнічаў не толькі гэты матыў: не менш важным фактам было асабістое перакананне Іваноўскага, што толькі супрацоўніцтва з Расеяй зможа гарантаваць Беларусі паспяховае гаспадарчае і культурнае развіццё. Да такіх высноваў яго схіляў не толькі досвед папярэдніх працы ў Пецярбургу і Вільні, але і нявер'ё ў падтрымку ідэі беларускай дзяржайнасці з боку Германіі, і пазасталыя ў Вільні беларускія дзеячы неўзабаве змаглі пераканацца ў яго рацыі.

У верасні 1915 г. Іваноўскі пераехаў у Арол, куды эвакуявалася Віленскае Земляробчае Таварыства. Дзякуючы яго намаганням, да гэтай групы бежанцаў далучылася некалькі віленскіх беларусаў, у тым ліку калега па выдавецкай ніве Янка Купала і архітэктар Лявон Дубейкаўскі. Аднак у Арле не было ўмоваў для развіцця грамадской дзейнасці, і таму кола эвакуяваных беларускіх дзеячоў пачало памяншацца. Неўзабаве Я. Купала выехаў у Москву, а В. Іваноўскі з Л. Дубейкаўскім пачалі дамагацца пераводу ў Петраград⁶. Адзіны прыкметны след, які пакінуў пасля сябе Іваноўскі ў Арле, была фабрика гранатаў для расейскай арміі⁷.

Улетку 1916 г. В. Іваноўскі перабраўся ў Петраград, дзе стаў упаўнаважаным Міністэрства земляробства па справах паліўнага і сыравіннага забеспячэння для фабрык сельскагаспадарчых прыладаў⁸. Тут ён заспеў сваіх нядайніх супрацоўнікаў, кола якіх значна пашырылася за кошт прыплыву дзеячоў, эвакуяваных з Беларусі. Тут былі Зміцер Жылуновіч, Эдвард Будзька, Клаўдыюш Душэўскі, Браніслаў Эпімах-Шыпіла, Аляксандр Ярэміч, Браніслаў Тарашкевіч, Алесь Чарвякоў, Вінцэнт Гадлеўскі ды інш. Неўзабаве яны пяройдуць да актыўнай палітычнай дзейнасці, якая, хоць і пад рознымі партыйнымі сцягамі, скроўвалася да адзінай мэты — стварэння незалежнай Беларусі. Пакуль што ўсе гуртаваліся вакол петраградскага аддзялення БТДАВ, размешчанага па адресе: вул. Знаменская, 36.

Галоўным кірункам дзейнасці Таварыства была матэрыяльная, лекарская і прававая апека над бежанцамі і пошукі для іх працоўных месцаў. Апрача таго, ладзіліся спектаклі ды іншыя імпрэзы, прыбытак з якіх ішоў у дадатак да сціплых урадавых датацыяў на дабрачынныя патрэбы. У лістападзе 1916 г. у Петраградзе адчынілася беларуская пачатковая школка, і пачалося выданне штотыднёвых газет «Светач» і «Дзянніца», але выходзілі яны толькі да канца снежня 1916 г. Здарылася гэтак як з прычын фінансавых, так і праз нядобразычліве стаўленне ўладаў: да апошніх дзён царскага рэжыму ўрад супраціўляўся развіццю палітычнай дзейнасці сярод «нярусік» народаў імперыі⁹.

Толькі пасля лютайскай рэвалюцыі ажывіўся беларускі палітычны рух. Адразу ж пасля звяржэння царызму аднавілася пасля дзесяцігадовага перапынку дзейнасць Беларускай Сацыялістычнай Грамады, паўстала партыя Беларускіх Народных Сацыялістаў, арганізаваліся хрысціянскія дэмакраты ды іншыя групоўкі. Аднак кіроўчая роля на беларускай палітычнай арэне належала БСГ. Галоўныя асяродкі яе размяшчаліся ў Петраградзе і Менску на базе аддзяленняў Таварыства дапамогі ахвярам вайны. 25 сакавіка 1917 г. БСГ склікае ў Менску партыйную канферэнцыю; яна падтрымала Часовы Урад, выказалася за аўтаномію Беларусі ў рамках рэспубліканской, федэратыўнай Рasei, а таксама — за перадачу зямлі сялянам. У гэтым апошнім пункце канферэнцыя асудзіла стыхійныя выступленні сялянства і запатрабавала, каб аграрнае пытанне вырашалася на краёвым сейме Беларусі¹⁰.

Даўніх дзеячоў БСГ парасцярушула па свеце вайна, і адзінм прадстаўніком яе традыцыяў, сузаснавальнікам і членам абранага ў снежні 1905 г. кірауніцтва быў Вацлаў Іваноўскі. Відаць, гэтая акалічнасць падштурхнула пазнейшых публіцыстаў да высновы, нібыта ён быў вядучым грамадскім дзеячом у Петраградзе і пасля падзення царскага рэжыму¹¹. Таму невыпадкова яго абраў за прадстаўніка БСГ у Беларускім нацыянальным камітэце (БНК), устаноўчы з'езд якога адбываўся ў Менску з 25 па 27 сакавіка 1917 г.

Але В. Іваноўскі не паехаў у Менск і не ўдзельнічаў у канферэнцыі БСГ і з'ездзе палітычных згуртаванняў, а ў БНК яго абраў завочна. На гэта ўказвае пратакол з'езда, дзе пастанаўлялася звярнуцца да В. Іваноўскага, гэтаксама, як і да некалькіх іншых адсутных асобаў, з просьбай прыняць удзел у арганізацыі асветніцкага таварыства «Прасвета». Не фігуравала яго імя і ў складзе абранай з'ездам дэлегацый БНК да прэм'ера Часовага Урада, Юрыя Львова. Іваноўскага далучылі да гэтай дэлегацыі ўжо ў красавіку, пасля таго як ён прыехаў у Петраград¹².

Спаканне з князем Львовым пераканала Іваноўскага ў tym, што Часовы Урад, гэтаксама, як некалі царскі, не пагадзіўся з ідэяй сама-

стойнасці беларускага народа і таму адмовіўся прызнаць БНК палітычным прадстаўніком Беларусі. Прычынай тут была слабасць беларускага руху, які пасля лютайскай рэвалюцыі вызначаўся яшчэ вялікай інфантыльнасцю — ён больш абапіраўся на рэвалюцыйныя лозунгі, чым на ўласныя сілы. Змагаючыся адна супраць адной, множыліся партыі і групоўкі, кожная з якіх прэтэндавала на ролю вешчуна адзіна слушнай канцэпцыі нацыянальнага вызвалення, перабольшвала ў ацэнцы грамадскай падтрымкі і залівала Петраград патокамі дэкларацыяў і пастулатаў. Ніводная з гэтых партыяў да траўня 1917 г. не мела свайго друкаванага органа.

Для праціўнікаў нацыянальнага беларускага руху і прыхільнікаў непадзельнай Рasei гэта адкрывала шырокое поле для маніпуляцыяў. Так, карыстаючыся фактам, што прынамсі палову членаў БНК складалі каталікі, яны распачалі на сялянскіх з'ездах і рабочых сходах энергічную кампанію кампраметацыі Камітэта як польска-каталіцка-памешчыцкай інтрыгі, накіраванай на тое, каб адараўца Беларусь ад Рasei і загнаць беларускае сялянства ў ярмо польскіх памешчыкаў¹³. У выніку гэтай кампаніі, а таксама ўсё мацнейшай радыкалізацыі грамадскіх настрояў, большасць беларускіх сацыялістычных дзеячоў прызнала выбары БНК на чале з Р. Скірмунтам за палітычную памылку і дзея «рэабілітацыі» ідзеі нацыянальнага адраджэння 10 ліпеня 1917 г. стварыла асобную Цэнтральную Раду беларускіх арганізацыяў і партыяў, якая павінна была прадстаўляць адны толькі «прагрэсіўныя і дэмакратычныя» згуртаванні¹⁴.

У гэтай сітуацыі Беларускі нацыянальны камітэт мусіў пакінуць палітычную арэнду. Рэвалюцыя адштурхнула Р. Скірмунта, які быў не толькі буйным землеўладальнікам, але і найперш — як дэпутат Дзяржаўнай Думы — кампетэнтным і дасведчаным палітычным дзеячом. За «рэакцыянераў» прызналі таксама хадэкаў і народнікаў, хаця сярод іх толькі нямногія маглі пахваліцца шляхецкім пашоджаннем. У нармальных умовах гэта было бы раўназначна самагубству, але пры той ніглістичнай нацыянальнай палітыцы, якую праводзіў урад, не мела вялікага значэння.

В. Іваноўскі не выпаў з гэтай гульні толькі таму, што не прымаў у ёй удзелу. Ён чакаў, пакуль надыдзе час для канструктыўнай працы. Праўда, ён не парываў з БСГ, але не адигрываў значнай ролі ў яе дзеянасці. Таму мы не бачым яго сярод членаў часовага цэнтральнага камітэта БСГ, абранаага ў чэрвені ў Петраградзе, ані ў складзе беларускай дэлегацыі на жнівеньскай агульнарасейскай палітычнай канферэнцыі ў Маскве. Не ўдзельнічаў ён у каstryчніцкім з'ездзе БСГ у Менску. Паводле інфармацыі Людвікі Войцік, былой сакратаркі БНК і Цэнтральнай Рады, у гэты час В. Іваноўскі ўвогуле не паказваўся ў Менску¹⁵. Ён неадлучна жыў у Петраградзе і назіраў за агоніям Часо-

вага Ураду, а свае надзеі на вырашэнне беларускага пытання звязваў з праграмай бальшавіцкай партыі.

Як сцвярджае беларускі гісторык Васіль Раманоўскі, перамогу Кастрычніцкай рэвалюцыі В. Іваноўскі сустрэў «з нянявісцю»¹⁶. Гэта адна з тыповых выдумак нядайней гісторыяграфіі, якая, згодна з партыйным заказам, павінна была маляваць палітычны партрэт гэтага чалавека як ворага народа і савецкай улады ад самага яе нараджэння. А tym часам менавіта пасля кастрычніцкага перавароту В. Іваноўскі пабачыў, што дзейніцаць мae сэнс, і адразу ж распачаў палітычную працу ў разліку, што беларусам удасяць выкарыстаць лозунгі Леніна для стварэння новага грамадскага і нацыянальнага ладу.

Таму Іваноўскі прыме ўдзел у падрыхтоўцы найважнейшай для Беларусі падзеі тых дзён — Усебеларускага з'езда, які з ухвалы і пры фінансавай падтрымцы ўзначаленага Сталіным Народнага Камісарыята па спраўах нацыянальнасці збіраўся ў Менску 5 снежня 1917 г.¹⁷ Ад імя беларускага народа з'езд павінен быў вырашыць лёс Бацькаўшчыны і вызначыць галоўныя кірункі яе развіцця. Іваноўскі быў на з'ездзе дэлегатам ад Петраградскай арганізацыі БСГ і працаваў там, між іншым, як эксперт яго фінансава-эканамічнай камісіі. Ён павінен быў выступіць з рэфератам пра гаспадарчае становішча Беларусі і адбудову яе ваенных разбурэнняў¹⁸.

Аднак рэферат В. Іваноўскага так і не прагучаў, бо ўnoch з 17 на 18 снежня, паводле загаду старшыні Савета народных камісараў Заходній акругі ў Смаленску К. Ландэра, салдаты менскага гарнізона разагналі з'езд, а яго прэзідымум арыштавалі. Гэтая акалічнасць спарадзіла чарговы «тэзіс» партыйнай гісторыяграфіі: калі з'езд разагналі бальшавікі — значыць, ён быў антыбальшавіцкі, антысавецкі, а таму — буржуазны і сепаратысцкі, г. зн. у найвышэйшай ступені шкодны. Такую ацэнку замацоўвалі публікацыі беларускіх гісторыкаў нацыянальнага пытання, якія не адзін раз пры дапамозе фальсіфікацыі дакументаў спрабавалі давесці антыбальшавіцкі і незалежніцкі характар з'езда¹⁹.

Таму варта прывесці поўны тэкст першага і адзінага пункта рэзультаты з'езда, які быў прыняты перад tym, як дэпутатаў разагналі салдаты К. Ландэра. Ён гучаў так (падкрэсленіі аўтара. — Ю. Т.):

«Узмацняючы сваё права на самавызначэнне, абвешчанае расейскай рэвалюцыяй, і замацоўваючы рэспубліканскі лад на зямлі беларускай, дзеля выратаванья роднага краю і засыцеражэння яго перад падзелам і адрывам ад Расейскае Дэмакратычнае Фэдэратыўнае Рэспублікі, 1-шы Усебеларускі з'езд пастаноўляе: неадкладна вылучыць са свайго складу орган краёвае ўлады ў выглядзе Усебеларускай Рады Сялянскіх, Салдацкіх і Рабочніцкіх Дэпутатаў, які становіцца часовым вярхоўным краёвым органам і дзейнічае ў існым саюзе з цэнт-

ральным урадам, які нясе адказнасць перад Радай Работніцкіх, Салдацкіх і Сялянскіх дэпутатаў»²⁰.

Такім чынам, з'езд быў не антысавецкі, бо склікаў савецкі орган улады ў Беларусі, і не сепаратысцкі, бо выказаўся супраць адрыву ад Расеі. Згодна з праграмай бальшавікоў гучалі і іншыя пункты рэзалюцыі, да прыкладу, патрабаванне неадкладнай перадачы зямлі сялянам без выкупу, усталявання народнага кантролю над прамысловасцю і гандлем ды інш. Іх не паставілі на галасаванне таму, што з'езд быў разгнаны. Аб харектары гэтага з'езда сведчаць таксама і тэлефонныя перамовы яго старшыні са Сталіным, якія падтрымліваліся падчас абмеркаванняў, ды, нарэшце, тэлеграмы самога К. Ландэра ў Петраград, дзе ён пацвярджаў, што з'езд «у прынцыпе выказаўся за прызнанне савецкай улады»²¹. Сапраўднай прычынай разгону з'езда было яго імкненне стварыць у Беларусі ўласны, **беларускі орган савецкай улады**, замест саветаў прышлых чужынцаў-камісараў, якія гэтак жа, як Мураўёў і Керанскі, не прызнавалі беларускага народа і яго права на самавызначэнне.

Гэтак у снежні 1917 г. сярод беларускіх дзеячоў, зарыентаваных на Савецкую Расею, упершыню здарыўся сур'ёзны крызіс даверу. Ленінскім дэкларацыям не адпавядалі паводзіны мясцовых уладаў, якія ў стаўленні да беларускай дзяржайнасці, нават у савецкім варыянце, мала чым адрозніваліся ад ранейшай імперскай палітыкі. Пра гэта сведчылі і савецка-нямецкая перамоваў ў Берасці канца 1917 – пачатку 1918 г., дзе беларускае пытанне ігнаравалася. Усё гэта спрыяла пашырэнню незалежніцкіх настроў сярод беларускіх дзеячоў, хаця большасць з іх усё яшчэ азірала на Расею і лічыла, што ў рэшце рэшт толькі яна будзе вырашаць лёс Беларусі.

У гэтым сэнсе Іваноўскі таксама не змяніў сваёй праразейскай арыентацыі, хаця жорсткі разгон з'езда балюча яго ўразіў. Але неўзабаве пасля вяртання Іваноўскага ў Петраград адбылося здарэнне, якое нібыта пацвердзіла, што ўчынак К. Ландзера супярэчыў пазіцыі цэнтральных уладаў. 31 студзеня 1918 г. Ленін выдаў дэкрэт аб стварэнні Беларускага Нацыянальнага Камісарыята (Белнацкама) у якасці аддзела Народнага камісарыята па справах нацыянальнасцяў. Гэты крок павінен быў засведчыць, што Ленін і Сталін зацікаўлены ў тым, каб вырашиць беларускае пытанне і разрадзіць напружанне сярод беларускіх палітычных дзеячоў. Усё нібыта выглядала як спроба выправіць сітуацыю, створаную смаленскім інтэрнацыяналістамі.

Дэкрэт Леніна меў вялікае пропагандысцкае значэнне, але неўзабаве пасля яго ніякіх істотных зменаў у палітычным становішчы ў Беларусі не адбылося. У лютым 1918 г. Белнацкам пераняў на сябе паўнамоцтвы ранейшага Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны і пераехаў на яго кватэру па вуліцы Знаменскай, 36. У сакавіку ён распа-

чай ўыданне газеты пад колішнім назвай «Дзянніца». Не змяніўся нават яе рэдактар, Зміцер Жылуновіч, толькі цяпер ён стаў членам бальшавіцкай партыі і сакратаром Белнацкама. Гэтаксама, як і раней, будаваліся шырокія праекты культурнай дзеянасці, але яны пераважна заставаліся на паперы. І хаця яго паўнамоцтвы і сродкі былі абмежаваныя, усё ж Белнацкам быў органам афіцыйным і меў права пераказваць уладам беларускія палітычныя патрабаванні. Але пакуль што, у лютым — сакавіку 1918 г., ані ўлады, ані Белнацкам не мелі на гэта часу — усе сядзелі на клунках і чакалі пераезду ў новую сталіцу — Маскву.

Першым гэта адбылося, палітычная сітуацыя зноў радыкальна змянілася. Дзеля таго каб прымусіць Савецкую Расею прыняць умовы міру, нямецкія войскі 18 лютага рушылі на ўсход і, не сустрэўшы адпору, за некалькі дзён дайшлі да Дняпра і Дзвіны, г. зн. занялі амаль усю Беларусь. Толькі ў гэтай сітуацыі ў Берасці з сакавіка была падпісаная мірная дамова, якую неўзабаве ратыфікавалі абодва бакі. Сярод іншых проблем у трактаце агаворвалася, што акупацыя беларускіх земляў будзе часовая, яны павінны быць вернутыя Расеі пасля выплаты ёй ваенных кантрыбуцыяў. Бежанцам давалася магчымасць вярнуцца дадому.

Такім чынам, беларускія дзеячы ў Петраградзе неспадзівана былі адлучаны ад краю новай расейска-нямецкай дэмаркацыйнай лініі і апынуліся ў становішчы ледзь не эмігрантаў. Па савецкі бок гэтай мяжы групе камуністаў, сабраных вакол Белнацкама, можна было фармуляваць палітычныя пастулаты, але рэальная праца чакала ў краіне. Таму неўзабаве яны пачалі раз'язджацца па розных напрамках. У красавіку большасць з іх выехала ў Москву, а В. Іваноўскі накіраваўся на радзіму.

Пад канец красавіка Вацлаў дабраўся да Лябёдкі. Тут ён не быў амаль тры гады і за гэты час нічога не ведаў пра лёс сваёй сям'і і маёнтка. Тым часам вайна і акупацыя зруйнавалі гаспадарку. У верасні 1915 г. у садах Лябёдкі спыніўся расейскі 40-ы корпус разам з абозамі і артылерыяй. Пасля яго адступлення ад пітомнікаў застаўся ток, ад дрэваў — голыя шкілеты²²... Пазней пачаліся бязлітасныя нямецкія рэквізіцы. Леонарду было ўжо тады за семдзесят, і ён цяжка перажываваў разбурэнне справы цэлага жыцця. Спрабаваў пратэставаць, барапіць, але немцы за гэта замкнулі яго ва ўласным склепе, праўда, ненадоўга. Усё гэта падтасыла сілы Леонарда, і Вацлаў пабачыў зламанаага, хворага бацьку, зусім непадобнага да нядаўняга ганарлівага правадзейнага дзяржаўнага радніка і гаспадара Лябёдкі. Доўгае расстаннне паўплывала і на ўзаемадачыненні з Сабінай — неўзабаве разлад паміж ёю і Вацлавам перарасце ў поўны развал сям'і...

За лінію фронта не траплялі таксама і весткі пра стан беларускіх абшараў, якія апынуліся пад нямецкай акупацыяй, таму толькі пасля вяр-

тання з Рәсей Вацлаў Іваноўскі змог атрымаць дакладную інфармацыю, прычым з першых рук. Неўзабаве пасля пераезду на радзіму ён аднавіў супрацоўніцтва з Антонам Луцкевічам і Вацлавам Ластоўскім, якія кіравалі беларускай дзейнасцю ў Вільні ад пачатку нямецкай акупациі.

Для В. Іваноўскага, які ўсё яшчэ азіраўся на Рәсей, гэта быў нечаканыя і, напэўна, ашаламляльныя звесткі. Аказваецца, акупацийная адміністрацыя падтрымлівала развіццё беларускага школьніцтва, культурнага жыцця, выдавецкай дзейнасці і г. д., аднак не выяўляла зацікаўлення ў справе беларускай дзяржаўнасці і супраціўлялася арганізацыі палітычнага жыцця. Гэта тлумачылася стратэгічнымі планамі Нямецкага Рэйха, які ў першай фазе вайны імкнуўся да анексіі Літвы, Курляндіі і Беластроцка-Гарадзенскай акругі, але не ставіў такіх самых мэтав у дачыненні да большай часткі акупаваных беларускіх абшараў. Гэтыя землі пасля спадзяванага заключэння мірнай дамовы павінны былі вярнуцца да Рәсей. Нямецкі ўрад, з увагі на гаспадарчыя інтэрэсы Рэйха ў Рәсей, не замахваўся на такое глыбокое расчляненне праціўніка.

Нямецкая палітыка прынцыпова не змянілася і ў 1918 г. Цяпер яе акрэслівала Берасцейская дамова, у якой не было ніякіх пастановаў адносна беларускага пытання. Таму, займаючы Беларусь аж да Дзвіны і Дняпра, немцы па-ранейшаму трактавалі яе як расейскую тэрыторыю і пэўны заклад пад ваенныя кантрыбуцыі, выплочваць якія абавязалася Савецкая Рәсей. Паколькі пасля выплаты абавязацельстваў гэтых землі павінны былі адысці да Рәсей, нямецкі ўрад не цікавіўся праблемай беларускай дзяржаўнасці. Аднак, з другога боку, нямецкія вайсковыя акупацийныя мясцовыя ўлады не толькі не супраціўляліся дзейнасці беларускіх палітычных згуртаванняў, але і выразна іх падтрымлівалі.

У гэтым становішчы, пасля таго, як Менск пакінулі бальшавіцкія ўлады, з падполья 19 лютага выхадзіць скліканы Радай Усебеларускага з'езда краёвы выканаўчы камітэт на чале з Язэпам Варонкам і абвяшчае сябе часовым урадам (Народным сакратарыятам) у Беларусі. 9 сакавіка камітэт выдае канстытуцыйную грамату, у якой абвяшчаецца стварэнне Беларускай Народнай Рэспублікі, якая па-ранейшаму трактуецца як частка агульнарасейскай федэрациі, і акрэслівае асноўныя прынцыпы яе дзяржаўнага ладу, сярод якіх — скасаванне прыватнай уласнасці на зямлю і перадача яе тым, хто на ёй працуе. 18 сакавіка Рада Усебеларускага з'езда абвясціла сябе Радай Беларускай Народнай Рэспублікі, у яе склад уваходзяць прадстаўнікі нацыянальных меншасцяў. Нарэшце, 25 сакавіка Рада БНР выдае чарговую канстытуцыйную грамату, дзе Беларусь абвяшчалася незалежнай і вольнай дзяржавай і скідала «апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасці, навязанае сілаю расейскімі царамі».

Акт незалежнасці ад 25 сакавіка адлюстроўваў надзеі на прызнанне Беларускай Народнай Рэспублікі нямецкім ды іншымі ўрадамі. Але і гэты крок не змяніў афіцыйнага стаўлення Рэйха. У адказ на ноту Народнага Сакратарыята канцлер Георг Гетлінг засведчыў, што Берлін ставіцца да Беларусі як да часткі Савецкай Расеі і, у адпаведнасці з Берасцейскай дамовай, не можа прызнаць беларускую дзяржаву без згоды ленінскага ўраду. Рада БНР 25 красавіка даслала кайзеру Вільгельму тэлеграму з падзякай за вызваленне Беларусі ад прыгнёту чужынцаў і просьбай падтрымаць імкненні Рады да ўзмацнення дзяржаўнай незалежнасці і непадзельнасці краю ў саюзе з нямецкім Рэйхам. Адказу не было. Не далі вынікаў і наступныя заходы ўрада БНР у гэтай справе²³.

Спрабы будаўніцтва незалежнай Беларусі з апорай на Германію ўзбудзілі востры ўнутраны канфлікт у Радзе БНР і Народным сакратарыяце і паказалі, наколькі глыбокай была псіхалагічная залежнасць многіх дзеячаў ад Расеі. 25 сакавіка рэзалюцыя аб незалежнасці прыйшла толькі дзякуючы перавазе ў некалькі галасоў, што сведчыла аб моцнай праразейскай апазіцыі. Цікава, што нават цытаванае раней «ярмо» было царскага паходжання і таму не выяўляла стаўлення да рэвалюцыйнай Расеі. Аднак асабліві ўплыў на ўнутраныя ўзаемадачыненні мела ўзгаданая тэлеграма да Вільгельма II. Яна прывяла да распаду БСГ на некалькі больш дробных, варожа настроенных адна супраць адной груповак (эсэраў, сацыялістаў-дэмакратаў і сацыялістаў-федэралістаў), а таксама да адстаўкі часткі сяброў Рады БНР і Народнага сакратарыята разам з яго прэм'ерам Я. Варонкам.

Такую палітычную сітуацыю заспеў В. Іваноўскі пасля вяртання на Бацькаўшчыну. Увязвацца ў яе не надта хацелася, асабліва пасля таго, як Я. Варонка падаў у адстаўку, а на яго месца прыйшоў кансерватар Раман Скірмунт, з якім В. Іваноўскі не жадаў супрацоўнічаць. Апрача таго, ваеннае катастрофа Германіі бачылася ўсё больш выразна, а ён лічыў, што ставіць на пройгрышную карту няма сэнсу — гэта толькі перашкодзіць будучай працы. Тому В. Іваноўскі часта наядздаў у Вільню, дзе разам з Антонам Луцкевічам яны абмяркоўвалі перспектывы дзейнасці пасля блізкага прыходу бальшавікоў.

Неўзабаве жыщё пацвердзіла гэтыя прадбачанні, ды нават хутчэй, чым нехта мог бы меркаваць. Ужо 27 жніўня пад націскам пагаршэння ваеннай і гаспадарчай сітуацыі нямецкі ўрад заключыў з Расеяй дадатковую дамову да Берасцейскага дагавора, дзе прадугледжваўся вывад нямецкіх войскаў з Беларусі да лініі Бярэзіны, а 16 верасня ў Вільні было падпісаное двухбаковае выканану чае пагадненне. У органах Беларускай Народнай Рэспублікі гэта выклікала занепакоенасць, бо нямецкая акупцыя, без сумневу, сканчалася, а разам з ёю надыходзіў канец і для БНР. Тому ў верасні паў урад Р. Скірмунта, а праз некалькі тыдняў — таксама і наступны ўрад Івана Серады.

Увесені 1918 г. В. Іваноўскі выехаў у Менск, дзе заняўся арганізацый падагагічнага інстытута і далучыўся да дзейнасці Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі. Неўзабаве ён быў прызначаны міністрам асветы ў кабінэце міністраў БНР, сфарміраваным у каstryчніку Антонам Луцкевічам²⁴. Гэты кабінет складаўся з прадстаўнікоў левых сацыял-дэмакратаў і эсэраў, а яго стварэнне ва ўмовах разгортвання эвакуацыі нямецкіх войскаў магло значыць толькі адно: імкненне сфарміраваць разам з белнацкамаўскім камуністамі кааліцыйны ўрад Беларускай Савецкай Рэспублікі. Гэта была вельмі своечасовая ініцыятыва, бо ўсе ранейшыя заходы З. Жылуновіча вакол стварэння гэтай рэспублікі свядома ігнараваліся не толькі савецкімі цэнтральнымі, але і мясцовымі ўладамі. Прычыну гэтага вытлумачыў Вільгельм Кнорын, сакратар партыі бальшавікоў у Смаленску: «Мы лічым, што беларусы — не народ, а тыя этнографічныя асаблівасці, якія адрозніваюць іх ад астатніх расейцаў, павінны быць выкараненыя»²⁵.

Ідэя, да якой В. Іваноўскі з А. Луцкевічам прыйшлі ў Вільні, амагчыма, яшчэ ў Петраградзе абміркоўвалі з З. Жылуновічам, была надзвычай смелай і рызыкоўнай, але ў тагачасных умовах магла адыграць пэўную ролю для выратавання беларускай дзяржаўнасці. Яна павінна была, па-першае, паўплываць на пазіцыю Масквы ў спрэве стварэння Беларускай Савецкай Рэспублікі як законнай пераемніцы Беларускай Народнай Рэспублікі, а па-другое, уратаваць здабыткі БНР у галіне асветы і культуры ад непрыяцельскага шалу смаленскіх дзеячоў накшталт В. Кнорына.

У сярэдзіне лістапада 1918 г. А. Луцкевіч выехаў у Москву. Па-водле гісторыка І. Ігнаценкі, выезд адбыўся па запрашэнні савецкага ўраду, але перамовы засталіся незавершанымі — пастановілі толькі, што яны працягнуща ў Менску, пасля выхаду нямецкіх войскаў. Была дасягнутая дамоўленасць, што ў Менску застануцца сацыял-дэмакратычныя члены презідыума Рады і ўрада БНР, з якімі будуць завершаныя распачатыя ў Москве перамовы. Пра гэта паведамлялася 8 снежня ў часопісе «Жыцьць Национальностей», органе сталінскага Народнага камісарыята па спраўах нацыянальнасцяў — прыезд А. Луцкевіча ацэнъваўся там станоўчы²⁶. Ці то была пастка, падрыхтаваная савецкімі ўладамі для захопу буйных прадстаўнікоў Рады і ўрада БНР, ці то сапраўднае прызнанне гэтых органаў у якасці партнёраў для вырашэння лёсу Беларусі?

Неўзабаве ўсё высветлілася. 10 снежня 1918 г. немцы перадалі Менск савецкім уладам, якія, аднак, ані перад гэтым, ані ў найбліжэйшыя дні пасля перадачы не абвесцілі Беларускую ССР і не ўтварылі яе ўрад. Затое 8 снежня была абвешчаная Літоўская ССР, хаця Чырвоная Армія была яшчэ далёка ад Вільні. Што хавалася за гэтымі рашэннямі? Ужо назаўтра пасля ўваходжання ў Менск савецкія ўлады пачалі

арганізоўваць шматлікія сходы, на якіх жыхары беларускіх земляў «выказваліся» за далучэнне іх да Літвы²⁷. Уся гэтая акцыя была інспіраваная Москвой і сведчыла пра тое, што яе болей задавальняе ідэя Савецкай Літвы, якая ахапіла б заходнія абшары Беларусі, чым беларуская рэспубліка. У такім інтэрнацыянальным катле небяспечнае беларускае пытанне страчвала б усялякае значэнне. Апрача таго, усходнія беларускія землі маглі б застацца ў складзе расейскай тэрыторыі.

Пры такіх абставінах прынятае ў канцы снежня рагшнне кірауніцтва большавіцкай партыі аб стварэнні Беларускай Савецкай Рэспублікі мела прысмак сенсацыі. Чаму так раптоўна і крута змяніла яно свае пазіцыі? Справа ў tym, што пасля нямецкага адступлення ў Менску засталіся толькі некаторыя прадстаўнікі ўладаў БНР, а сам урад на чале з А. Луцкевічам перабраўся ў Горадню. Тут кірауніцтва БНР распачало дыпламатычную кампанію пратэсту супраць большавіцкай акупацыі Беларусі, а паколькі БССР не была авшчаная і не быў створаны яе ўрад, дык пратэст гэты з гледзішча міжнароднага права быў абургунтаваным.

Такой сітуацыі Ленін, відаць, не прадбачыў і не хацеў. Таму памылку пачалі выпраўляць, і Сталін выканаў гэта ва ўласцівай яму манеры. Літаральна за некалькі дзён зрабілі неабхідную падрыхтоўку: арганізавалі «волю народа», апрацавалі маніфест і вызначылі склад урада на чале з З. Жылуновічам. Цырымонія адбылася ў Смаленску, пасля чаго 1 студзеня 1919 г. быў апублікованы маніфест, дзе абвяшчалася стварэнне Савецкай Беларусі. Была прынятая і рэзалюцыя аб тэрыторыі рэспублікі, якая ахоплівала Менскую, Гарадзенскую, Магілёўскую, Віцебскую і Смаленскую губерні. Цяпер не страшныя былі пратэсты БНР — свет мог пераканацца, што большавіцкая акупацыя Беларусі — не больш як «выдумка нацыянальнай контррэвалюцыі».

Прапагандыстыкі характар гэтых мерапрыемстваў выявіўся неўзабаве пасля прыбыцця З. Жылуновіча з яго ўрадам у Менск. Ужо 16 студзеня Цэнтральны Камітэт Расейскай Камуністычнай Партыі (большавікоў) з узделам Леніна прыняў рэзалюцыю наконт адлучэння ад БССР Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай губерні і ўключэння іх у расейскія тэрыторыі. Дзве пазасталыя губерні — Менская і Гарадзенская — павінны былі злучыцца з Літвой і ўтварыць новую адміністрацыйную структуру — Літоўска-Беларускую Савецкую Рэспубліку. Гэта азначала ліквідацыю самастойнай БССР. Паўстае пытанне, што вымусіла Леніна спачатку стварыць гэтую рэспубліку ды ледзьве не ў той самы момант яе скасаваць? Справа ў tym, што гэтыя заходы дазвалялі не толькі справіцца з вырашэннем зневіспалітычных задач, але і давалі савецкім уладам немалую ўнутраную карысць. Цяпер, калі БССР ужо «існавала», можна было ажыццяўіць ленінскі план яе

ліквідацыі рукамі «суверэнных» рэспубліканскіх органаў, ад імя вольнага беларускага народа. Ад імя гэтага народа замыкалася беларускія школы, ліквідаваліся ўсе беларускія газеты і часопісы, выцяснялася з грамадскага южытку беларуская мова²⁸.

У такой атмасфэры пазасталыя ў Менску прадстаўнікі ўрада (Вацлаў Іваноўскі) і Рады БНР (Язэп Лесік, Аляксандр Уласаў ды іншыя) у студзені 1919 г. распачалі перамовы са Змітром Жылуновічам, тагачасным прэм'ерам беларускага савецкага ўрада. Пра гэтыя перамовы мала што вядома, але можна меркаваць, што ні адзін бок не разлічваў на іх станоўчы вынік. І адны, і другія, напэўна, пачуваліся ашуканымі і расчараўванимі палітыкай Леніна і смаленскіх інтэрнацыяналістуў, якія толькі пад націскам Сталіна гатовыя былі прызнаць неабходнасць стварэння БССР, а цяпер старанна яе ліквідавалі. З. Жылуновіч, са свайго боку, разам з групай беларускіх камуністуў супраціўляўся гэтай палітыцы, імкнуўся захаваць самастойнасць і тэрытарыяльную цэласнасць рэспублікі і дамагаўся, каб прадстаўнікіў найвышэйшых органаў БНР далучылі да ўрада Савецкай Беларусі, бо набліжаўся Першы Усебеларускі з'езд Саветаў (2–3 лютага 1919 г.), які павінен быў зацвердзіць персанальныя рабшэнні.

Гэта прывяло да разгрому З. Жылуновіча і яго групы. Пазней, у трыццатыя гады, гэтыя яго памкненні прадстаўлялі як змову з нацыяналістамі ды спробу правесці іх у бальшавіцкі асяродак, апроч таго, З. Жылуновіча вінавацілі ў tym, што ён быў шпіёнам польскай разведкі і працаўваў на тое, каб Беларусь апынулася пад Польшчай²⁹. У пачатку лютага З. Жылуновіча і яго таварышаў арыштавалі.

Умовы для працы ў Менску былі цяжкія, але не безнадзеіныя. Новаўтвораны ўрад Беларуска-Літоўскай Савецкай Рэспублікі, у якім не было ніводнага беларуса, што праўда, хоць і змагаўся з незалежніцкімі памкненнімі, але прадугледжваў развіццё школьніцтва і выдаўніцтва на ўсіх мовах краю, у tym ліку і на беларускай, планаваў адкрыць у Менску ўніверсітэт, а пакуль гэтую ролю выконваў Педагагічны інстытут, перайменаваны цяпер у Педагагічны інстытут народнай асветы, які дзейнічаў да восені 1918 г.³⁰

Пасля кароткага перапынку В. Іваноўскі вярнуўся да працы ў інстытуце, апрача таго, як некалі ў Пецярбургу і Вільні, заняўся выданнем школьніх падручнікаў і маастацкай літаратуры. На гэты раз ён працаўваў у выдавецкім аддзеле менскага Губернскага Камісарыята Асветы як член рэдакцыйнай калегі³¹. Незадоўгі перад уваходам у Вільню польскіх войскаў (21 красавіка 1919 г.) былі выдадзеныя два падручнікі і чатыры драматычныя творы³². Іваноўскі ў той перыяд часта выязджаў у Вільню, дзе друкаваліся апрацаўваныя ў Менску кнігі. 31 сакавіка ён стаў сябрам віленскага Беларускага навуковага таварыст-

ва, а таксама скончыў працу над першым універсітэцкім падручнікам неарганічнай хіміі на беларускай мове³³.

Тым часам у Вільні пасля ўхаду польскіх войскаў абвесцілі адозву Пілсудскага «Да насельніцтва былога Вялікага княства Літоўскага», у якой яму абязанае было свабоднае і самастойнае вырашэнне праблем нацыянальнасці і веравызнання. Адозва абудзіла ў беларускіх палітычных дзеячоў надзеі на ўваскращэнне — у апоры на Польшчу — незалежнай Беларусі. У гэтай атмасфэры 15 мая 1919 г. В. Іваноўскі быў арыштаваны савецкімі ўладамі і пераведзены ў Смаленск.

8 жніўня польская войскі ўвайшлі ў Менск. Зноў загучалі абязанкі пра свабоду, роўнасць і братэрства. Шматлікімі накладамі распаўсяоджвалася віленская адозва Пілсудскага «Да насельніцтва Вялікага княства Літоўскага», з яго вуснаў прагучалі запэўніўні, што Польшча і Беларусь будуть жыць, «як роўны з роўным». Неўзабаве пасля ўхаду ў Менск польская вайсковая ўлады выдали дазвол на стварэнне Часовага Беларускага нацыянальнага камітета пад кіраўніцтвам правага эсэра Кузьмы Цярэшчанкі ды на выданне газеты «Звон». Газета друкавалася на польскія грошы, не дзіва, што «адлюстроўвала» яна такія настроі насельніцтва, якія хацелася бачыць новым уладам³⁴.

18 верасня ў Менск прыйшоў Ю. Пілсудскі, падчас спаткання з прадстаўнікамі насельніцтва Меншчыны ён запэўніў, «што зямлі гэтай нічога навязана не будзе, што зямля гэтая вольны і свабодны свой голас сярод іншых земляў падымете, што зямля гэтая сама вырашыць, як ёй жыць, якім правам кіравацца»... «Вы, мае панове, — казаў Пілсудскі, — будзеце ў найбліжэйшым часе закліканы да таго, каб перш за ўсё самім пачаць правіць у органах самакіравання. Потым наядзе тая хвіліна, калі вы зможаце свабодна сказаць, як вашая дзяржава (падкрэслена аўтаграм. — Ю. Т.) будзе будавацца»³⁵.

Гэтыя і папярэднія выказванні Пілсудскага выклікалі сярод многіх беларускіх дзеячоў сапраўдную эйфарыю — пасля сумнага эксперыменту з бальшавікамі яны спадзяваліся атрымаць незалежнасць свайго краю з рук Польшчы. У склад дэлегацыі ад камітета К. Цярэшчанкі на спатканне з Ю. Пілсудскім у будынку Шляхецкага Сходу згадзіліся ўвайсці нават эсэры, найменш настроеныя на палітычнае суправоўніцтва з Польшчай. Ад імя гэтай дэлегацыі выступіў Алесь Прушынскі са зваротам да Пілсудскага: «Вітаю Цябе, Начальнік, ад імя нашых беларускіх дэлегацыяў, што прадстаўляюць беларускае насельніцтва. Выказваю гарачую падзяку за вызваленне Менска і Меншчыны ад новага цяжкага наезду маскоўскага імперыялізму, які на гэты раз прыбраўся ў рызы бальшавізму. Але плачуць яшчэ маткі ў Віцебску, енчакі людзі ў Магілёве, маўчиць, бо забаронены, голас замшэлых званіц Смаленска».

Верым і спадзянемся, што разам з вольным Менскам, Вільнай і Гомадняй вольнымі і шчаслівымі будуць спрадвечныя гарады нашай вольнай і незалежнай Беларускай Рэспублікі на маскоўскіх узмежках — Віцебск, Магілёў і стары Смаленск. Гэтага спадзянемся, у гэта верым — гэтую веру і надзею падарыў нам братні народ, чудоўным слаўным сынам якога мы гатовыя сказаць не толькі сённяшні наш «дзякі», але зайсёды «вітаем цябе, прыходзь да нас, госцю наш мілы, суседзе дарагі»³⁶.

Невядома ці прымаў удзел В. Іваноўскі ў гэтым спатканні, ці пазнаёміўся тады з Пілсудскім. Гэта было цалкам магчыма пры tym, што Начальнік добра ведаў брата Вацлава Юрыя — старога пэпэсаўца і пілсудчыка. Аднак можна меркаваць, нават калі б такая размова адбылася, то не выступала б за межы звычайнай ветлівасці. Бо Пілсудскі не выявіў сваіх намераў, а Вацлаў у той самы час не верыў, што незалежнасць можна здабыць, карыстаючыся выпадкам. Не цешыўся ілюзіямі, назіраючы галоўным чынам выгнанне з мясцовай адміністрацыі беларусаў як бальшавікоў і замену іх на палякаў, а гэтаксама ўсталяванне над усёй акупаванай беларускай тэрыторыяй Урада цывільнага ўсходніх земляў. Больш за ўсё яго хвалявала выратаванне Педагагічнага інстытута, будынак, мэблі і лабараторыю якога захапіла войска, і ён чакаў развіцця падзеі³⁷.

Затое гэтага не чакала Москва. Наступ польскіх войскаў — гэта, канешне, пагроза, але яшчэ горшыя пагрозы — федэралісцкія намёкі Пілсудскага, якія знайшлі станоўчы водгук сярод пераважнай часткі беларускіх дзеячоў, расчараўаных палітыкай савецкіх уладаў. Гэтыя ўлады разумелі, што ўдалае ажыццяўленне польскай канцэпцыі аднаўлення гістарычнай федэрациі з Літвой і Беларуссю спрыяла б далучэнню да яе Украіны і прывяло б да ўтварэння пад эгідай Польшчы вялікай канфедэрациі народаў цэнтральна-ўсходніх Еўропы, здольнай супрацьстаяць расейскаму і нямецкаму імперыялізму. Такая перспектыва супяречыла інтэрэсам Расеі, таму яна адразу ж перайшла ў контргульну.

Дзеля гэтага 17 ліпеня лінію польска-савецкага фронту перайшоў Юліян Мархлеўскі, якога Ленін упаўнаважыў весці мірныя перамовы. Москва не мела сілы, каб спыніць польскі наступ, таму загадзя рыхтавалася купіць мір цаюю тэрыторыі Літоўска-Беларускай Рэспублікі. Яе зліквідавалі менавіта таму, што адпраўка ў нябіт гэтай «суверэннай дзяржавы» дазваляла савецкім уладам гандляваць яе землямі як абшарамі з неакрэсленым дзяржаўна-прававым статусам. Ужо пад канец ліпеня, падчас перамоваў у Белавежы, Ю. Мархлеўскі засведчыў: «Ленін выразна сказаў: калі б палякі хацелі правесці ў Літве і Беларусі рэферэндум, мы не будзем засяроджвацца на tym, як ён праводзіцца, не будзем мы засяроджвацца і на лёссе Беларусі»³⁸. Гэта былі не нейкія

адасобленыя тактычныя заходы. Паводле сведчанняў удзельнікаў гэтих перамоваў, увосені 1919 г. Ю. Мархлеўскі па-ранейшаму паведамляў польскаму боку пра незацікаўленасць Леніна Беларуссю, пра тое, што Польшча атрымае такія тэрыторыі, якія сама пажадае, і, нарэшце, прадставіў ленінскую прапанову аб міры з вечнай мяжой на Дзвіне, Уле і Бярэзіне³⁹.

Пакуль доўжыліся гэтыя перамовы, у верасні 1919 г. В. Іваноўскі быў вызвалены са смаленскай турмы ў выніку дамовы з польскім урадам наконт абмену палітычнымі заложнікамі⁴⁰. Паводле сямейных апoвядоў, ініцыятарам гэтай акцыі быў яго старэйшы брат Юрый, які на той час быў міністрам працы і грамадскай апекі і фінансава падтрымліваў прадстаўніцтва Беларускай Народнай Рэспублікі ў Варшаве, якім кіраваў Лявон Дубейкаўскі⁴¹. (З часоў жыцця Вацлава ў Смаленску захавалася слова «главхвост» — гэта была рыба, якой кармілі вязняў, яна складалася з галавы і хваста — рэшту з'ядала начальства.)

У лістападзе 1919 г. Іваноўскі вярнуўся ў Менск⁴². Толькі цяпер ён мог поўнасцю ўсвядоміць значэнне савецкіх мірных пропановаў. Для яго гэта быў страшны ўдар, які нявечыў усю яго ранейшую палітычную філософію, што грунтавалася на арыентацыі на Расею.

Пазіцыя Леніна перадвызначыла падзел Беларусі, а гэта перакрэслівала перспектыву пабудовы дзяржавы на цэльым этнічным аблшары. Для Беларусі гэта быў смяротны прысуд, якога ў вачах Іваноўскага не апраўдвалася ленінская тактыка абароны Рэспублікі і рэвалюцыі. Ніводная з частак раздзёргатага краю з эканамічнага, дэмографічнага і нацыянальнага гледзішча не магла стаць суб'ектам федэрациі з Расеяй ці з Польшчай, нават калі б гэтая апошняя была «за». Кожная з гэтых частак у перспектыве павінна была бы асімілявацца і расплыцца ў адымках мацнейшых суседзяў. Таму захаванне цэласнасці і непадзельнасці краю было спрэвай найважнейшай, зыходным пунктам усёй беларускай палітыкі.

Тым часам Пілсудскі затрымаў свае войскі на Бярэзіне і не спяшаўся заключыць мірнае пагадненне на ўмовах, што пропаноўваў Ленін. Ці захацеў ён гэткім чынам дапамагчы бальшавікам дасягнуць перамогі ў працяглай грамадзянскай вайне, ці марыў пра паход на Магілёў, Віцебск і Смаленск, да якога заклікаў А. Прушынскі? Тэарэтычна магчымасць авалодання ўсёй Беларуссю да межаў Рэчы Паспалітай 1772 г. была яшчэ цалкам верагоднай, у гэтым выпадку праект федэрациі выглядаў бы больш рэалістычнай. Таму Масква падчас працяглых мірных перамоваў з Польшчай, якія давалі магчымасць расправіцца з айчыннай контррэвалюцыяй, адначасова не ўпускала шанцаў, каб перакрэсліць польска-беларускае паразуменне.

Гэтаму спрыялі канtryбыцці і рабункі, што чыніліся польскімі войскамі над мясцовым насельніцтвам, вяртанне памешчыкам

сканфіскаваных маёнткаў і эгаістычныя дзеянні польскай адміністрацыі ў галіне нацыянальнай палітыкі⁴³. Гэта дыскрэдыгавала афіцыйныя дэкларацыі і выклікала незадаволенасць і супраціўнасць. Важную ролю адыгралі тут беларускія эсэры, якія ўвосені 1919 г. заключылі з савецкімі ўладамі ў Смаленску дамову аб супрацоўніцтве, на падставе якой атрымалі матэрыяльную падтрымку і разгарнулі агітацыю і партызансскую барацьбу⁴⁴. Натуральна, гэта выклікала польскія рэпрэсіі. Паводле ацэнкі аддзела Генеральнага штаба Войска Польскага, «...першапачатковы энтузіязм [насельніцтва] згасаў, пераходзіў у незадаволенасць, якая нарэшце перарадзілася ў нянявісць да ўсяго польскага»⁴⁵. Усё хутчэй раскручвалася кола прычын і вынікаў, і здавалася, ужо нішто не магло яго спыніць.

На грунце стаўлення да Польшчы 13 снежня 1919 г. здарыўся раскол у Радзе БНР. Адна яе частка, дзе пераважалі эсэры, прызнала, што супрацоўніцтва з Польшчай немагчыма, і пасля кароткатэрміновага арышту перабралася ў Коўна, а другая частка Рады не пераставала верыць у мажлівасць паразумення з Польшчай і ўтварыла г.зв. Найвышэйшую Раду, якая, хоць і не прызнаная польскімі ўладамі, засталася ў Менску. Такім чынам, сярод беларускіх дзеячоў паўстала канфліктная сітуацыя, раслі ўзаемныя абвінавачанні і папрокі ў падлашчванні да Польшчы ці Літвы, што ўрэшце канчаткова спаралізавала і без таго невялікія сілы і прынізіла іх у вачах польскага ўрада.

В. Іваноўскі не быў сябрам Рады БНР, а пасля расколу не ўваходзіў у склад Найвышэйшай Рады, за што часамі яго асуджали. Таму ён не мусіў удзельнічаць у палітычных спрэчках і пакуль што засяроджваў увагу на канкрэтнай працы, якая прыносіла яўныя вынікі, незалежна ад партыйнае накіраванасці, і была адноўлькава прымальней для ўсіх дзеячоў. Асноўным полем яго дзеянасці быў Педагагічны інстытут (у сакавіку 1920 г. В. Іваноўскі стаў яго рэктарам) і Часовы Беларускі Нацыянальны Камітэт, вакол якога аб'яднаваліся прадстаўнікі ўсіх палітычных партый, настаўнікі, літаратары, артысты, гаспадарчыя ды іншыя дзеячы.

Інстытут заклаў падмурак для арганізацыі пачатковага і сярэдняга школыніцтва, настаўніцкіх курсаў, а таксама для створанай у жніўні 1919 г. Беларускай Цэнтральнай Школьнай Рады, якая праз сваіх інструктараў ажыццяўляла нагляд за развіццём школьнай справы ў правінцыі. У рамках Рады быў арганізаваны выдавецкі аддзел, які адразу ж распачаў выданне школьных падручнікаў і мастацкай літаратуры. Пра вынікі гэтай працы сведчаць факты: калі на пачатку 1919/1920 навучальнага года ў Менскай акрузе было ўсяго толькі 8 беларускіх пачатковых школаў, дык пад канец гэтага года іх колькасць павялічылася да 233, апрача таго, былі створаныя дзве гімназіі — у Менску і Слуцку. Агульная колькасць навучэнцаў гэтых школ дасяг-

нула 12 947⁴⁶. У Менску паўстаў сталы беларускі тэатр пад дырэкцыяй выдатнага драматурга Францішка Аляхновіча і хор пад кіраўніцтвам Уладзіміра Тэраўскага, а ў правінцыі — шматлікія мастацкія суполкі і культурна-асветніцкія гурткі⁴⁷.

В. Іваноўскі з нязменнай рупнасцю і спрытам вышукваў магчымасці, каб атрымаць ад польскіх уладаў субсіды на школьніцтва, выдавецкую і культурную дзеянасць. Дзеля гэтага ён выкарыстоўваў асабістасць з начальнікам Менскай акругі Уладзіславам Рачкевічам. У траўні 1920 г. Іваноўскі распачаў выданне літаратурнага тыднёвіка «Рунь», запрасіўшы на пасаду рэдактара свайго даўняга супрацоўніка — Яна Луцэвіча (Я. Купалу). Супольна з К. Цярэшчанкам — шэфам Часовага БНК — ён працаваў над арганізацыяй Беларускага цэнтральнага кааператыўнага саюза, які ў сярэдзіне 1920 г. кіраваў сеткай з 350 кааператыўнаў на Меншчыне і ў суседніх раёнах Віленшчыны⁴⁸.

Гэта былі значныя дасягненні, якія ў галіне асветы і культуры перыышалі беларускія заваёвы на Меншчыне падчас нямецкай акупацыі. На перасвараных міжсобку дзеячоў, якія часцей за ўсё зтамаліся толькі палітычнымі фармулёнкамі, гэта рабіла вялікае ўражанне, а В. Іваноўскі, натхняльнік і праваднік усіх гэтых справаў, вырастаяў да ролі галоўнай асобы, для якой немагчымым рэчаў не існавала. Таму, як паведамляў 5 лютага 1920 г. шэф палітычнага аддзела ў камандаванні літоўска-беларускім фронтам Мар’ян Касцялкоўскі, усе беларускія палітычныя партыі, з Найвышэйшай Радай уключна, «канчаткова» пепрадалі В. Іваноўскаму мандат на перамовы з польскімі ўладамі і такім чынам узалежнілі свае стасункі з Польшчай ад яго палітыкі⁴⁹. Гэта быў не проста выказ усеагульнага даверу, але таксама і неабмежаваны палітычныя крэдты, адпушчаны Іваноўскаму. Напэўна, гэтая акалічнасць прывяла да адстаўкі А. Луцкевіча і яго вяртання ў Вільню⁵⁰. Ва ўзаемадачыненнях паміж імі зноў запанавала непрыязь.

З гэтага часу В. Іваноўскі выступае як афіцыйны працтваўнік Беларусі. У першыя дні лютага 1920 г. ён спаткаўся з Ю. Пілсудскім у Вільні, там, паводле лаканічнага паведамлення ў друку, абмяркоўваў шмат якія важныя для Беларусі справы, між іншым, праблемы арганізацыі войска⁵¹. Пра што ж гаварылі шаноўныя спадары не «між іншымі», што было асноўнай мэтай іх сустрэчы? Ю. Пілсудскі, які яшчэ 1 лютага дазволіў сабе сказаць, што з'яўляецца праціўнікам беларускай фікцыі, пры спатканні з В. Іваноўскім пагадзіўся на правядзенне афіцыйнай польска-беларускай канферэнцыі для абліковання палітычных ды іншых праблем. Аднак падрыхтоўку канферэнцыі ён даручыў не начальніку Галоўнай управы Усходніх Земляў Юрыю Асмалоўскаму, а міністру замежных справаў Станіславу Патку, і гэта быў асабліва красамоўны факт. 1 сакавіка ён прызначыў Лявона

Васілеўскага старшынёй камісіі па апрацоўцы праекта ўрэгулявання польска-беларускіх дачыненняў і правядзення перамоваў з прадстаўнікамі Беларусі⁵².

Да перамоваў рыхтаваўся і Вацлаў Іваноўскі. Ён разлічваў атрыманы ад польскага ўрада субсіды для развіцця школьніцтва, друку, выдавецкай дзейнасці, дабіца раёнапраўя беларускай і польскай моваву, абмежавання свавольстваў польскай арміі і адміністрацыі. Усе пастулаты па гэтых праблемах ён прадставіў у «Мемарыяле па беларускай справе», і 16 сакавіка перадаў яго Л. Васілеўскаму ў Варшаве. Але найважнейшым пунктам, які стаяў на першым месцы ў гэтым дакуменце, было прадухіленне падзелу Беларусі, і В. Іваноўскі бачыў у гэтым шанец на тое, каб падчас мірных перамоваў прымусіць Расею адмовіцца ад абшараў, што ляжалі на заход ад мяжы былога непадзельнай Рэчы Паспалітай. Такім чынам, уся Беларусь апынулася б у польскай палітычнай арбіце. Адсюль вынікаў наступны яго пастулат, які прадугледжваў, што Польшча абавязаная будзе вырашыць лёс Беларусі згодна з воліяй яе народа.

Праз два дні, 18 сакавіка, Л. Васілеўскі выехаў у Менск. Выехаў, як пісаў пазней ва ўрадавай справаздачы, «з усведамленнем усёй цяжкасці задачы. Бо гаворка ішла аб tym, каб знайсці з боку беларусаў падтрымку для пазіцыі Польшчы ў размовах з бальшавікамі пры адначасовым адхіленні пастулату, прызнаных імі за мінімальныя»⁵³. Відаць, Л. Васілеўскі імкнуўся такім чынам адцягнуць увагу ўрадавых чыноўнікаў ад таго, што праект гэтай дэкларацыі ўжо быў прадстаўлены В. Іваноўскім і дабівацца яе не было патрэбы. У польскіх палітычных колах часта адмоўна ставіліся да рызыкоўных федэралістычных праектаў і аддавалі перавагу набыткам на ўсходзе, прыдатным для нацыянальнай асіміляцыі. З гэтага пункту гледжання, нават прапанова Леніна была для Польшчы непрымальнай. Прэтэнзіі на аднаўленне међаў 1772 г. недвухзначна звязваліся ў перспектыве з федэралістычным вырашэннем, у якім беларусы былі зацікаўленыя больш за палякаў. Тому невыключальна, што гэтая канцэпцыя аблікаркоўвалася з Ю. Пілсудскім у Вільні і знайшла ў яго ўхваленне.

На канферэнцыі, якая адбылася 20–24 сакавіка 1920 г. у Менску, насупраць аднаго сядзелі В. Іваноўскі і Л. Васілеўскі. Шаснаццаць год таму абодва супрацоўнічалі пры выданні першых беларускіх кніжак у Кракаве, а цяпер як кіраўнікі дэлегацый Беларусі і Польшчы вызначалі шляхі суіснавання двух суседніх народаў⁵⁴. Магчыма, гэтая акалічнасць і мела пэўнае значэнне для выніку перамоваў. Праўда, беларускі бок атрымаў меней грошай, чым хацелася, але здабытыя субсіды дазвалялі разгарнуць беларускую справу на Меншчыне з неўзичым дасюль размахам. Але праўда і тое, што польскі бок фармальна не прыняў ніякіх абавязкаў адносна беларускай дзяржаўнасці, ад-

нак выказаў гатоўнасць да злучэння беларускіх земляў у адну цэласць, што ў выпадку паспяховых мірных перамоваў стварала рэальную перспектыву для польска-беларускай федэрацыі.

Але ў ідэі польска-беларускага супрацоўніцтва з абодвух бакоў было шмат праціўнікаў. Яна была новай, а таму малазразумелай з'явай. Пераважная большасць памешчыкаў у Беларусі жадала не федэрацыі, а простага далучэння да Польшчы, пагаджалаася на атрыманне з цягам часу пэўных уступак беларусам у галіне культуры, але абуралася на спробы трактавання іх як палітычных партнёраў. Выказваліся меркаванні, што польская ўлады за польскія гроши мацуюць беларускі нацыянальны патэнцыял на Меншчыне, які часта абарочваўся супраць Польшчы⁵⁵. Супраць гэтай ідэі паўставала і прапаганда беларускіх эсэраў, якія не раз выкарыстоўвалі скандальныя і безадказныя паводзіны польскай арміі і адміністрацыі, размахвалі лозунгамі краёвай незалежнасці, каб абвінаваціць прыхільнікаў такога супрацоўніцтва ў падлашчванні да Польшчы і здрадзе нацыянальным інтэрэсам.

Але да мірных перамоваў і дыскусіяў наконт ступені незацікаўленасці Рәсей ў землях, якія распасціраліся на захад ад даўній, дападзельнай мяжы, не дайшло. Улетку 1920 г. Чырвоная Армія перайшла ў наступ і выціснула польскія войскі з Беларусі. 12 ліпеня было заключанае савецка-літоўскае пагадненне, паводле якога Вільня і беларуская частка Віленшчыны адышлі да Літвы, а 30 ліпеня зноў была авшешчаная Беларуская ССР у складзе ледзьве 18 паветаў⁵⁶. Калі ў сярэдзіне жніўня Чырвоная Армія была разбітая пад Варшавай, польскія войскі зноў рушылі на ўсход і неўзабаве занялі 12 паветаў новаўтворанай БССР. Пасунуцца далей яны не захацелі. Такім чынам, на савецкім баку засталася мікрасакірская рэспубліка, якая складалася з 6 паветаў Меншчыны. Нарэшце пачаліся мірныя перамовы.

У гэтай сітуацыі адбылося здарэнне, якое красамоўна адлюстравала стаўленне Леніна да беларускага пытання. Ужо ва ўступнай фазе перамоваў у Рызе кіраунік савецкай дэлегацыі Адольф Іофе быў скільны аддаць Беларусь пад уплыў Польшчы, наўзамен за прызнанне ёю Савецкай Украіны⁵⁷. Пазіцыя Іофе фактычна азначала адмову ад пазасталых на савецкім баку рэшткаў БССР (Меншчыны) і жаданне пазбыцца такім чынам беларускага пытання.

Такая перспектыва абуджала надзеі сярод польскіх і беларускіх федэралістаў, якія разумелі, што ў новай сітуацыі канцэпцыя заваёвы прыдніпроўскіх ашараў і стварэння польска-беларускай федэрацыі ў вялікім маштабе ўжо нерэальная. Затое яны разлічвалі на адраджэнне Вялікага Княства Літоўскага ў выглядзе г. зв. Сярэдняй Літвы, падзеленай у адпаведнасці з нацыянальнай структурай насельніцтва на тры кантоны: Віленскі (польскі), Менскі (беларускі) і Ковенскі (літоўскі) з агульным краёвым сеймам у Вільні. У аддаленай перспектыве праду-

гледжвалася злучэнне гэтай дзяржавы з Польшчай па прынцыпе федэрацыі альбо ўваскращэнне колішняй Рэчы Паспалітай⁵⁸.

Ажыццяўленнем гэтай канцепцыі заняўся, з сакрэтнага даручэння Ю. Пілсудскага, генерал Люцыян Жалігоўскі. 8 кастрычніка 1920 г. ён вырушыў на чале літоўска-беларускай дывізіі на Вільню і ўжо наступнага дня заняў гэты горад. 12 кастрычніка ён абвясціў аб стварэнні новай дзяржавы — Сярэдняй Літвы — і склікаў яе ўрад — г. зв. Часовую Урадавую Камісію. У той самы дзень Л. Жалігоўскі даручыў вядомаму віленскаму дзеячу краёвага руху, Вітаўту Абрамовічу, выкананне абавязкаў старшыні гэтай камісіі, дырэктарам дэпартамента замежных справаў прызначыў Юрыя Іваноўскага, а дырэктарам дэпартамента грамадскага забеспячэння — Вацлава Іваноўскага⁵⁹. На працягу некалькіх першых тыдняў Вацлаў кіраваў яшчэ і дэпартаментам сельскай і лясной гаспадаркі, а таксама асветы, і таму пастараўся паставіць Тарашкевіча кіраўніком аддзела беларускага школьніцтва ў гэтым дэпартаменце. Трэці брат, Станіслаў Іваноўскі, стаў начальнікам аддзела вайсковай мабілізацыі ў дэпартаменце ўнутраных справаў Камісіі.

Удзел трох братоў Іваноўскіх ва ўрадзе Сярэдняй Літвы стаў у віленскім асяродку тэмай для разнастайных каментарыяў. Гэтаксама, як некалі пра пецярбургскую выдавецкую суполку «Загляненіе сонца і ў наша аконца», пра гэты ўрад гаварылі як пра асабісты «інтарэс братоў Іваноўскіх», а сямейнікі лічылі, што так сталася паводле жадання Ю. Пілсудскага, якому вельмі падабалася польска-беларуская арыентацыя адной сям'і, якая сімвалізавала нацыянальную структуру гісторычнай Літвы. Для поўнага збору не хапала толькі чацвёртага брата — Тадэвуша, але той быў у Коўне.

Можна дапусціць, што пры ўступленні ў супрацоўніцтва з Л. Жалігоўскім Вацлаў разлічваў перш за ўсё на далучэнне Меншчыны да Сярэдняй Літвы як аднаго з трох запланаваных кантонуаў. Разлічваў ён і на развіццё гаспадарчай ды культурнай дзейнасці на беларускіх аблшарах Віленскага кантона. Незалежна ад асабістых перакананняў, ён атрымаў новы грамадскі мандат: 10 кастрычніка ў віленскім Беларускім Нацыянальным Камітэце адбылася нарада вядучых дзеячоў, якая ўпаўнаважыла В. Іваноўскага на ўдзел ва ўрадзе Сярэдняй Літвы⁶⁰. Аднак праз некалькі дзён віленская «Gazeta Krajowa» апублікавала наступную ананімную інфармацыю: «Для Камітэта было нечаканасцю заняцце імі (В. Іваноўскім і Б. Тарашкевічам. — Ю. Т.) урадавых пасадаў, бо камітэт на гэта іх не ўпаўнаважыў. Паны Іваноўскі і Тарашкевіч займаюць вышэйназваныя пасады персанальная (г. зн. на іх уласную адказнасць), і Нацыянальны Камітэт не нясе адказнасці за іх учынкі ў якасці членаў новага ўрада. А сваё стаўленне да іх Камітэт акрэсліць у залежнасці ад таго, як будзе вымалёўвацца іх

дзейнасць у складзе новага ўрада і наколькі гэтая дзейнасць будзе ад-
павядцаць асноўным пастулатам Камітэта»⁶¹.

Цяжка высветліць, ці то была спроба перастрахоўкі камітэтаўскіх
дзеячоў ад такога рызыкоўнага ў палітычным плане кроку, як супра-
цоўніцтва з Л. Жалігоўскім, ці жаданне адасобіцца ад В. Іваноўскага і
скампраметаваць яго ў вачах беларускага грамадства. Так ці інакш, гэ-
та быў выпад, не годны сумленнай гульні. Мы не ведаем, хто быў аўта-
рам ананімнай публікацыі ў «Gazecie Krajowej», але ён, без сумнёву,
належаў да блізкага кола супрацоўнікаў Іваноўскага і Тарашкевіча,
пра што сведчаць змешчаныя ў цытаванай публікацыі іх персанальныя
характарыстыкі. Можна меркаваць, што гэтае здарэнне перакрэсліла
перспектывы супрацоўніцтва В. Іваноўскага з дзеячамі віленскага
Камітэта. Ён адчуваў сябе непажаданай асобай.

Так пачалася дрэнная паласа. Неўзабаве з Рыгі надышлі найгор-
шыя навіны. Аказалася, што Л. Васілеўскі ды іншыя прыхільнікі
федэралізму, якія ўдзельнічалі ў перамовах, мусілі пагадзіцца з
пазіцыяй пераважнай бальшыні польскай дэлегацыі, а яна запярэчыла
разгляду праблемы з Меншчынай. Такім чынам, ідэя беларускага кан-
тона была пахаваная, а федэратыўная праграма — перакрэсленая⁶². За-
сталася Сярэдняя Літва — камічная дзяржава плошчай 15 тыс. кв. км
ды паўмільённым насельніцтвам, якая ўжо не магла стаць зародкам
Вялікага княства Літоўскага і была няздолънай да самастойнага існа-
вання. Праблема, калі Польшча паглыне гэтую дзяржаўку, становілася
проста пытаннем часу. У гэтых абставінах Вацлаў Іваноўскі палічыў,
што яго роля ў Часовай Дзяржавай Камісіі скончылася, і напрыканцы
снежня 1920 г. падаў у адстаўку⁶³.

Баланс яго дзейнасці ў ваенныя гады складаўся няўдала. В. Іва-
ноўскі рэальна ацэньваў нацыянальны патэнцыял і не цешыў сябе на-
дзеяй на магчымае стварэнне самастойнай беларускай дзяржавы, але
разлічваў, што яе можна стварыць у федэратыўным саюзе з Расеяй ці з
Польшчай. Гэтыя надзеі развеяў падзел беларускіх земляў. Зробленая
пад упрыгожваннем ленінскай негатыўнай палітыкі стаўка на Пілсудскага
аказалася для В. Іваноўскага тройчы фатальнай:

- па-першое, ён страціў палітычны крэдыт у Менску, дзе яго
лічылі за паланафіла;
- гэтага крэдыту ён не здабыў і ў Варшаве, дзе яго абвінавачвалі
ў сацыяльным радыкалізме ды беларускім сепаратызме;
- ён стаў палітычна небяспечнай фігурай для віленскіх бела-
рускіх дзеячоў, якія імкнуліся акрэсліць новую філософію
паводзінаў у ўмовах II Рэчы Паспалітай.

- ¹ Наша Ніва. 19.03.1915.
- ² Тамсама, 16.04 і 25.05.1915.
- ³ Александровіч С. Кнігі і людзі. Мн., 1976. С. 89.
- ⁴ Ліст Л. Войцік да аўтара ад 28.11.1986 г. Аднак організацыя петраградская аддзялення сутыкнулася з пэўнымі цяжкасцямі. Паводле інфармацыі, пададзенай у часопісе «Светач» (09.11.1916), яна была канчатковая створана 31 студзеня 1916 г.
- ⁵ Сташкевіч Н. Приговор революции. Крушение антисоветского движения в Белоруссии 1917–1925. Мн., 1985. С. 57.
- ⁶ Вітан К. Лявон Вітан-Дубейкаўскі. Да 85-х угодкаў нараджэння. Нью-Йорк, 1954. С. 9; Янка Купала. Спадчына. Мюнхен, 1955. С. XLI.
- ⁷ Станкевіч Я. З гісторыі Беларусі. Мюнхен, 1958. С. 77.
- ⁸ Łoza S. (red.) Czy wieś, kto to jest? Warszawa, 1938. S. 273.
- ⁹ Войцік Л. Успаміны. Машынапіс, прадстаўлены аўтаркай. Вільня, без даты. С. 8.
- ¹⁰ Dziennik Pietrogradzki. 14.04.1917.
- ¹¹ Езавітаў К. У 25-я ўгодкі Усебеларускага Кангресу // Раніца. 08.08.1943.
- ¹² ЛіМ. 14.12.1990; Dziennik Pietrogradzki. 14.04.1917.
- ¹³ Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов. М., 1921. С. 27–28.
- ¹⁴ Тамсама.
- ¹⁵ Ліст Л. Войцік да аўтара ад 28.01.1979 г.
- ¹⁶ Раманоўскі В. Саўдзельнікі ў злачынствах. Мн., 1964. С. 77.
- ¹⁷ Другі Усебеларускі Кангрэс. Мюнхен, 1954. С. 12.
- ¹⁸ Беларуская Рада. 1917. № 6.
- ¹⁹ Туронак Ю. Нежаданная рэспубліка // Кантакт. 1989. № 2.
- ²⁰ Беларуская Рада. 1917. № 12.
- ²¹ Турук Ф. С. 108.
- ²² Cennik szczepów owocowych Waclawa Iwanowskiego w Bojarach... S. 4.
- ²³ Turonek J. Białoruś pod okupacją niemiecką. Warszawa; Wrocław, 1989. S. 19 і наст.
- ²⁴ Сидоревич А. Антон Луцкевіч // Нёман. 1990. № 7.
- ²⁵ Кнорин В. Г. Избранные статьи и рецензии. Мн., 1990. С. 33.
- ²⁶ Чырвоная Змена. 22.06.1989; Запісы Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва. Т. 1. Мюнхен, 1962. С. 160–165.
- ²⁷ Круталевіч В. А. Рождение Белорусской Советской Республики. Мн., 1979. С. 121–122.
- ²⁸ Варшавское Слово. 02.05.1920.
- ²⁹ Цанава Л. Всенародная партизанская борьба в Белоруссии против фашистских захватчиков. Т. 2. Мн., 1951. С. 780–784.
- ³⁰ Ігнатоўскі У. Вялікі Каstryчнік на Беларусі // Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху. Мн., 1924. С. 207.
- ³¹ Звезда. 16.05.1919.
- ³² Гэта быў ін.: «Родны край» Л. Чарняўскай, «Наша крыніца» Я. Лёсіка, «Раскіданае гняздо» Я. Купалы, «Апошніяе спатканне» У. Галубка, а таксама «Страхі жыцця» і «Калісь» Ф. Аляхновіча.
- ³³ Rocznik Białoruskiego Towarzystwa Naukowego. T. I. Wilno, 1933. Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры... С. 205.
- ³⁴ Krótki zarys zagadnienia białoruskiego, opr. Sztab Generalny — Oddział II. Warszawa, 1928. S. 84; Ігнатоўскі У... С. 94–96.
- ³⁵ Piłsudski J. Pisma-Mowy-Rozkazy. T. IV. Warszawa, 1933. S. 94–96.
- ³⁶ Krótki zarys... S. 85.
- ³⁷ Мемарыял В. Іваноўскага ад 16.03.1920 г.; Архіў Новых Актаў (далей — ААН), Акта L. Wasilewskiego, syg. 45, s. 125.
- ³⁸ Kowalski M. A. (oprac) Rok 1919 // Przegląd Tygodniowy. 26.04.1987.
- ³⁹ Тамсама. 03.05.1987.

- ⁴⁰ Politechnika Warszawska 1915–1925. Księga pamiątkowa pod red. prof. Leona Staniewicza. Warszawa, 1925. S. 430–432.
- ⁴¹ Вітан К. Лявон Вітан-Дубейкаўскі. Да 85-х угодкаў нараджэння. Нью-Йорк, 1954. С. 9; Янка Купала. Спадчына. Мюнхен, 1955. С. XLI.
- ⁴² Ляхаўскі У. Беларуская справа падчас польскай акупацыі 1919–1920 // Спадчына. 1994. № 6. С. 55.
- ⁴³ Мемарыял В. Іваноўскага ад 16.03.1920 г.
- ⁴⁴ Krótki zarys... S. 89.
- ⁴⁵ Тамсама. S. 88.
- ⁴⁶ Публічнае бібліятэка ў Варшаве, рукапісны аддз., Akta ZCZW, akc. 1686, Sprawozdanie ogólne komisariatu m. Mińska.
- ⁴⁷ Турук Ф. С. 62.
- ⁴⁸ Тамсама.
- ⁴⁹ Публічнае бібліятэка ў Варшаве, рукапісны аддз., Akta ZCZW, akc. 1687. Raport polityczny Kościałkowskiego z 05.02.1920.
- ⁵⁰ Сидоревич А. С. 132.
- ⁵¹ Беларусь. 12.02.1920.
- ⁵² Sprawozdanie L. Wasilewskiego z rokowań z przedstawicielami Białorusi w marcu 1920 r. // Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. T. II. Warszawa, 1961. S. 687.
- ⁵³ Тамсама.
- ⁵⁴ Поўны склад польскай дэлегацыі: Л. Васілеўскі, В. Рачкевіч, С. Ваяводскі, ртм. Стаміроўскі; дэлегаты з беларускага боку: В. Іваноўскі, Я. Лёсік, кс. Ф. Абрантовіч, А. Смоліч, А. Уласаў, С. Рак-Міхайлоўскі, К. Цярэпчанка, І. Серада — гл. тамсама.
- ⁵⁵ Raport Tupalskiego A. Ruch narodowy białoruski w dobie przedwojennej i podczas wojny, AAN, TSK, syg. 99, s. 9–10.
- ⁵⁶ Круталевич В. А. Административно-территориальное устройство БССР. Мин., 1966. С. 38.
- ⁵⁷ Dąbski J. Pokój Ryski. Warszawa, 1931. S. 78.
- ⁵⁸ Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna w Polsce. T. II. Londyn, 1967. S. 572.
- ⁵⁹ Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej. 17.09.1920.
- ⁶⁰ Сидоревич А. С. 138; Сашкевич Н. С. 249.
- ⁶¹ Gazeta Krajowa. 16.10.1920.
- ⁶² Dąbski J. S. 78.
- ⁶³ Апошнія распараджэнне В. Іваноўскага ў якасці дырэктара дэпартамента харчовага забеспеччэння датуецца 28.12.1920 г. — Гл.: Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej.... 09.01.1921.